

UDC 398(4/9); 801.8(4/9) DBTBL 17.71.91
<https://doi.org/10.47526/turkology.v3i107.719>

Cemalettin YAVUZ

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Trakya, Türkiye // Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi Türkoloji
Araştırma Enstitüsü, Türkistan, Kazakistan (yavuzcemalettin@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-6295-21-79

Çuvaş Folklorunda Tarih Anlatmaları

Özet

Çuvaş folklor araştırmalarında tarih anlatmaları (istori halapşem) önemli bir yer tutmaktadır. Bu özel ilginin sebeplerinden birisi 16. yüzyıldan önceki Çuvaş tarihi hakkında kaynaklarda yeterli bilginin olmamasıdır. Çuvaşların kökeni ve geçmişine dair araştırmalar millî Çuvaş kimliğinin inşasında başat rol oynamıştır. Tarih anlatmaları da Çuvaşların kökeni ve geçmişi konusunda karanlıkta kalan kısımları aydınlatmak amacıyla doğrudan kullanılmıştır. Tarih ve kültür araştırmalarının birincil sonuçları kimlik inşasında olduğu kadar sözlü kültür üzerinde de etkili olmuştur. Böylece yazılı kültür ve sözlü kültür karşılıklı olarak birbirini beslemiştir. Tarihî kaynaklardaki bilgiler sözlü kültüre aktarılıp burada yeniden yorumlandıktan sonra bilimsel araştırmalarda, ders kitaplarında ve antolojilerde yer almıştır. Ancak tarih anlatmaları üzerinde çalışan araştırmacılar bu etkileşimi dikkate almadıkları gibi mümkün olan her veriyi tarihî gerçeklerin ortaya çıkarılmasında ve tarihî kabullerin desteklenmesinde kullanmışlardır. Dahası tarih kaynaklarındaki veriler de ilerleyen süreçte sözlü kültürden elde edilmiş gibi tarih anlatması olarak ilgili antolojilerde yer bulmuştur. Makalede, Çuvaş tarih anlatmaları tür, tanım, tasnif ve kaynaklar bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih anlatmaları, Çuvaşlar, folklor, tarih, kimlik inşası.

Cemalettin YAVUZ

Dr., Research Assistant, Trakya University Faculty of Letters Department of Turkish Language and Literature Thrace, Turkey // Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkology Research Institute, Turkistan, Kazakhstan
(yavuzcemalettin@gmail.com) ORCID: 0000-0001-6295-21-79

Historical Narratives in Chuvash Folklore

Abstract

Historical narratives (istori halapşem) have an important place in Chuvash folklore studies. One of the reasons for this special interest is the lack of sufficient information in the sources about the Chuvash history before the 16th century. Studies on the origin and past of the Chuvash played a leading role in the construction of the national Chuvash identity. Historical narratives were also used directly to illuminate the dark parts of the origin and past of the Chuvash. The primary results of historical and cultural studies have had an impact on oral culture as well as identity construction. Thus, written culture and oral culture mutually fed each other. After the information in historical sources was transferred to oral culture and reinterpreted here, it took place in scientific researches, textbooks and anthologies. However, researchers working on historical narratives did not

take this interaction into account and used every possible data to reveal historical facts and to support historical assumptions. Moreover, the data in the historical sources were also included in the relevant anthologies as a historical narrative as if they were obtained from oral culture in the future. In the article, Chuvash historical narratives are examined in terms of genre, definition, classification and sources.

Keywords: Historical narratives, Chuvash, folklore, histori, identity construction.

Giriş

Çuvaş folklor araştırmalarında tarihî konuları işleyen metinler ve bu metinler üzerine yapılan çalışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Bu metinler ve çalışmaların önemi konunun folklor olduğu kadar tarih bilimi de ilgilendiriyor olmasındandır. Meselenin diğer önemli yanı modern Çuvaş kimliğinin inşâsı sürecinde folklor metinlerinin üstlendiği önemli işlevlerdir. 16. yüzyılda Çuvaşların yaşadığı bölgenin Rus işgâline uğramasıyla birlikte bugün kullandıkları etnik adla tarihî kaynaklarda görülmeye başlayan Çuvaşların tarihinin daha eski dönemlerinin aydınlatılması için açık ve kesin belgelerin bulunmasında karşılaşılan sorunlar nedeniyle folklor ve folklor olduğu iddia edilen metinler önplana çıkmaya başlamaktadır. Elbette tarih araştırmalarında sözlü kaynakların kullanılması konusunda bir sorun bulunmamaktadır. Sözlü kaynaklar tarihin karanlıkta kalmış noktalarının aydınlatılmasında arşiv belgelerine ve başka yazılı kaynaklara yardımcı olmaktadır. Ancak Çuvaşlar arasında Çuvaş tarihinin özellikle 16. yüzyıl öncesi ile ilgili çalışmalarda zaman zaman folklor tarih ilişkisinin daha farklı boyutlara ulaştığını söylemek mümkündür. Eldeki malzeme sıkıntısı araştırmacıları daha çok sözlü kaynağı kullanmaya teşvik etmektedir. Ancak aradaki tarihî sürenin uzunluğu halk hafızasında o dönemlerle ilgili anlatmaların ne kadar korunmuş olabileceği sorularını da akla getirmektedir. Bütün bu sorunlara rağmen hem birçok bilimsel çalışmada hem de popüler tarihçilikte folklor metinlerinin sıkça etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu makale Çuvaş tarihinin farklı dönemlerini konu edinen anlatmaların daha ayrıntılı incelemelerinin yapılacağı çalışmalar için bir giriş niteliğindedir.

Yukarıdaki açıklamalara uygun olarak bu makalede hem bilimsel hem de popüler anlamda Çuvaş tarihçiliğini besleyen tarih anlatmaları tanım, adlandırma, tür, tasnif vb. açılardan ele alınacak, konuları ve kaynaklarıyla değerlendirilmiştir. Bunun ardından Çuvaş tarihinin hangi metinler doğrultusunda hangi dönemlere ayrıldığı ve dönemlere göre metinlerin hangi kaynaklardan elde edildiği üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur. Makalede üzerinde durulan bir diğer önemli konu bu çalışmanın neden yapılması gerektiği noktasındadır. Bu metinlerin, Çuvaşların bir tarih şuuruna sahip olması, millî kimliklerinin inşâsı ve sağlamaştırılması

konusundaki işlevlerine değinilmiştir. Çuvaş tarihinin dönemlerinin söz konusu metinler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde incelenmesinin gerekliliği bu incelemelerle ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Tarih Anlatmalarıyla İlgili Terimler

Çuvaş folklor araştırmalarında tarih anlatmaları *istori halapışem* terimi ile karşılanmaktadır. *Tarih* anlamını karşılayan *istori*, Rusçadan girmiş bir kelime iken *halap* terimi kökeni ve anlam alanının genişliğiyle dil ve folklor araştırmacılarının üzerinde durdukları konulardan birisi olmuştur.

Aslında *halap* da Çuvaşça kökenli bir kelime değildir. M.P. Fedotov bu kelimenin kökeninin Arapça “karışıklık, çelişki” anlamlarına gelen hilâf olduğunu ileri sürmektedir [1, s. 308]. Ancak bizi ilgilendiren kelimenin kökeninden ziyade bir halk edebiyatı terimi olarak ifade ettikleridir. *Halapın* Çuvaş sözlüklerindeki ve Çuvaş folklor araştırmalarındaki kullanım alanını *tarih anlatmalarının* işlevlerinin tespiti bakımından da önemli olduğu için kısaca ortaya koymak durumundayız.

N.İ. Aşmarin, *halap* kelimesini “masal, öykü, konuşma, sohbet, haber, söz” anlamlarıyla açıklamaktadır. Meşhur sözlüğünde de *halap* ile ilişkili çok sayıda kelimeyi sözlüğünde örnekleriyle vermiştir: *Halap-yumah* (konuşma, sohbet), *halaplan-* (konuş-), *halapli/halaplî yurî* (hikâyeli türkü), *halapsîr yurî* (hikâyesiz türkü), *halap şaptar-* (canlı bir şekilde konuşma), *halapşî* (masalcı, konuşkan), *halap çıpti* (konuşkan), *hallap* (masal), *hallapış* (gezeve), *hallapla-* (söylemek, sohbet etmek), *hallaplan-* (söyleşmek), *hallapla şavakan* (gezeve), *hallapşî* (masalcı, anlatıcı) [2, s. 32; 38]. Bu kelime Rusçaya da *halapsa* şeklinde girmiştir [1, s. 308].

Çuvaş Folklor Araştırmalarında Halaplar

Çuvaş halk edebiyatında atasözü, bilmece, dua, alkış-kargış metinlerinin ifade edilmesinde bir terim karmaşası göze çarpmaz. Çuvaş folklorunda daha genel başlıklar altında değerlendirilebilecek olan birçok metin müstakil olarak yayımlanmaktadır. Bu bölümden itibaren bunlar üzerinde kısaca durulacaktır:

Çıvaş Halîh Sımahlîhî serisinin altıncı cildinin ikinci bölümü mitlerle halaplara ayrılmıştır. Halaplar ise *Ulîp halapışem* ve *İstori halapışem* olarak iki bölüme ayrılır:

1. Ulîp halapışem (Alp anlatmaları)
2. İstori halapışem (Tarih anlatmaları)
  - a. XIII. İmirsem (Avalhi Samanapa Pîlhar taphîrî) (XIII. Yüzyıl-Eski dönemle Bulgar dönemi)

b. XIII-XVI İmirsem (İltın Urtapa Husan Hanlıhın Taphır) (XIII-XIV Yüzyıllar-Altınordayla Kazan Hanlığı Dönemi)

c. XVI-XX. İmir puşlamış (Raşşeype pırleşnı hışşınhi taphır) [3] (XVI-XX. Yüzyıl başı-Rusya ile birleşme sonrası dönem)

Çıvaş Halih Pultarulih serisinde halapların sayısı ve türleri daha da zenginleşmiştir. Ancak terimin karşıladığı tür ile ilgili karmaşıklığın bu yeni yayınlarda da devam ettiği görülmektedir. 2004 yılında yayımlanan *Mifsem Legendisem Halapsem* cildinde *halap* terimi mit ve efsane ile birlikte kullanılmıştır. Eserlerin tasnifi de dikkate alındığında halapın mit ve efsaneden ne şekilde ayrıldığı konusunun tam olarak ortaya koyulamayacağı görülmektedir:

1. Tınçe tıtım (Dünyanın yapısı)
2. Şülti tınçe (Gök dünyası)
3. Şut tınçe (Aydınlık/Orta dünya)
4. Etem, halih, pattirsem (İnsan, halk, bahadırlar)
5. İspurlıhpa huşalih (Akıl-zenginlikle ekonomi)
6. Şır şinçi upravlih, İrisem, İrimşisem (Yer yüzündeki koruma, Kutsallar, Büyücüler)
7. Hayarsempe usalsem, Esremet piskini (Kötüler, Esremet)
8. Ahırsaman (Kıyamet)
9. Leş tınçe (Öbür Dünya) [4].

2007 yılında “İstori Halapisem” yayımlanır. Tarih anlatmaları tarihî dönemlere göre tasnif edilmekle birlikte her tarihî dönemin anlatmaları da kendi içerisinde konularına göre tekrar tasnif edilmiştir:

1. I-IX İmirsem (Avalhi Taphır) (I-IX. Yüzyıllar- Eski dönem)
  - a. Yih-nesil (Soy-nesil)
  - b. Patşasempe pattirsem (Padişahlarla bahadırlar)
2. X İmir-XIII İmirin Pırremiş Şurri (Pılhar Patşalihın Taphır) (X. Yüzyıl - XIII. Yüzyılın ilk yarısı –Bulgar Devleti dönemi)
  - a. Yih-nesil (Soy, nesil)
- b. Virşi-harşi (Savaşlar)
  - c. Patşasempe pattirsem (Padişahlarla bahadırlar)
- ç. Hulasem (Şehirler)
  - d. Yalsem (Köyler)
  - e. Palli virinsem (Tanınmış yerler)
3. XIII İmirin Şurri-XVI İmirin Pırremiş Şurri (İltın Urtapa Husan Halihın Taphır) (XIII. Yüzyılın ortası-XVI. Yüzyılın ilk yarısı-Altınorda ile Kazan Hanlığı dönemi)
  - a. Yih-nesil (Soy-nesil)
  - b. Patşasempe pattirsem (Padişahlarla bahadırlar)

- c. Vırışi-harşı (Savaşlar)
- ç. Palli vırınsem (Tanınmış yerler)
- d. Hulasem (Şehirler)
- e. Yalsem (Köyler)

4. XVI İmirin İkkimış Şurri-XX: İmir (Raşşeype Pirleşni Hışşinhi Taphir) (XVI. Yüzyılın İkinci yarısı-XX Yüzyıl (Rusya ile birleşmeden sonraki dönem)

- a. Yih-nesil (Soy-nesil)
- b. Palli şınsem (Tanınmış kişiler)
- c. Vırışi-harşı (Savaşlar)
- ç. Palli vırınsem (Tanınmış yerler)
- d. Hulasem (Şehirler)
- e. Yalsem(Köyler) [5] (Terent'yeva-Yefimova-Semenova 2007).

2013 yılında *Tavralih Halapışem* adlı cilt yayımlanır. Bu halaplar toponomik anlatıları içermektedir. Tavralih halapışem şu şekilde tasnif edilmiştir:

- 1. Şut şantalik vırinsem (Doğal yerler)
- 2. Etem tuni (Kultura) Vırinsem (İnsanların yaptıkları yerler)
  - a. Yal huşşinçi ob'yektsem (Köy içindeki nesnelere)
  - b. Yal tulaşinçi Vırinsem (Köy dışındaki yerler)
- 1. İrimli vırinsem (Büyülü yerler)
- 2. Ulip Tıprisem (Alp toprakları) [6].

Terimlerle ilgili açıklamalardan ve tasniflerden anlaşılacağı üzere *halap* halk edebiyatı araştırmalarında efsane, mit, zaman zaman memorat gibi türleri karşılamaktadır. Kullanımı konusunda karmaşıklığın en çok olduğu tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu durumda metinlerin içeriği bilinmeden hangi türü karşıladığını tespit etmek oldukça güçtür.

Halap Çuvaş folklor araştırmalarının kullanım alanı bakımından en karışık terimlerinden birisidir. Özellikle birbirinden farklı mensur (efsane, hikâye, masal gibi) halk edebiyatı ürünlerini karşılamada kullanılan bu terimle ilgili çok sayıda görüş ileri sürülmüştür.

Halap terimi daha çok meydana gelmiş olaylar hakkında anlatılan nesir eserleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Anatri Çuvaşlar arasında bu, masalı da karşılamaktadır. Edebî dilde bu sözcük "halap" (anlatma) anlamıyla kullanılmaktadır. Bunlar birbirinden farklıdır. Biri hayattaki olayları güzelleştirerek verir, diğeri ise onu süslemeksizin olduğu gibi tasvir eder. Konu ile estetik farkına göre halk edebiyatı biliminde bunlar birkaç guruba ayrılırlar. Dünyanın yaratılışı ve onun ortaya çıkışı hakkında anlatılanlar, mitik anlatmalar (mifla halapsem) olarak adlandırıldı. Bu eserlerde halkın fantastik düşüncesi temelde durmaktadır. Alp

anlatmalarında da mitik (büyülü masal gibi) izler az değildir. Ancak onlarda halk tarihinin konularıyla suretleri daha fazla sezilmektedir. Bu nedenle onlar halk destanları arasına sokulmaktadır. Önemli olaylarla şahıslar hakkında daha açık ve daha gerçekçi şekilde bir anlatılanlar ise *tarih anlatmaları (istori halapışem) arasına girmektedir. Bunlar halkın genel hayatı ile sıkı bir ilişki içerisindedir. Sadece gündelik olaylarla ilişkili olanlara ise gelenek halapları (yıla halapışem) diyoruz. Anlatmaları bu şekilde sınıflandırmak Rus ve diğer halkların biliminde de yaygındır* [5, s. 5].

Çuvaş halaplarının bu şekilde tanımlanması ve tasnif edilmesi rastgele değildir. Gelenek içerisinde geçmişte *yumah* terimiyle birlikte masal anlamına gelecek şekilde kullanılabildiği görülen *halap* terimi, zamanla masal dışındaki kurgusal olmayan gerçekçi anlatıları kapsayacak bir tür adlandırması olarak kavramlaştırıldığı görülmektedir [7, s. 74]. Rusça *predaniye* terimini karşılayacak şekilde bir anlam yüklenen *halap* kavramı bu nedenle mit, efsane, memorat şeklinde adlandırabileceğimiz anlatı kategorilerini kapsamaktadır. Tarih ve gelenek halapları, mitik halaplar şeklinde yapılan tasnif de yine Sovyet döneminden günümüze uzanan Rus folklor araştırmalarının Çuvaş folklor araştırmaları üzerindeki etkisinin sonucudur. Buradaki ayırımın, araştırmacıların kendi gerçeklik algılarına göre tasarlanmış olduğunu, ancak yine de grupların birbirleri içine tesir edebildiğini unutmamak gerekir. Örneğin mitik/büyülü veya masalsı olarak adlandırılan gruptaki anlatıların modern insanın gerçeklik algısına daha uzak olup masal türüne yaklaştığı görülmektedir. Ne var ki “daha gerçekçi” olarak nitelenen tarih anlatmaları içerisinde de doğal olarak olağanüstü durumlarla karşılaşılabilir. Timur’un Biler şehrini nasıl ele geçireceğini bir büyücü kadından öğrenmesini konu edinen anlatı buna iyi bir örnek teşkil eder. Aşağıda daha geniş bir şekilde tartışılacağı üzere bu tanımlama ve tasnif, sözlü kültür ürünlerini kendi doğasına aykırı bir perspektifle ele alınmasından kaynaklanmaktadır.

Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra Çuvaşistan’da gerek daha yayımlanmış olan malzemeler gerekse yeni derlenen ve arşivlerde yayımlanmayı bekleyen malzemelerin de kullanılmasıyla halk edebiyatı eserleri yeniden düzenlenerek neşredilmeye başlanmıştır. Çuvaşların halk edebiyatı metinlerinin yeniden yayımlanması konusunda diğer Türk boylarıyla karşılaştırıldığında oldukça aktif bir çalışma yürüttükleri görülmektedir. *Çıvaş Halih Pultarulihi* (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) adlı seri içerisinde yayımlanan kitaplardan bir cildi de *İstori Halapışem* (Tarih Anlatmaları)’e ayrılmıştır.

Tarih Anlatmalarının Kaynakları İle İlgili Bazı Sorunlar

Çuvaş tarih anlatmaları üzerinde çalışan araştırmacıların genel kanaati, anlatmalarla tarihî gerçeklikler arasında büyük farklılıklar olmadığı, hatta bu ikisinin birbirini desteklediği yönündedir [8; 9; 5]. Bir başka ifadeyle araştırmacılar, resmî tarih yazıcılığının genel kabullerini, sözlü kültür verileriyle desteklemeye çalışmışlardır. Antolojilerde anlatmaların gruplandırılma biçimi de tarihsel sürece uygunluk içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle tarihsel gerçeklik ve folklorik söylem arasındaki paralellğin bir sonuç mu yoksa sebep mi olduğu konusu ya da bu ikisi arasındaki karşılıklı alışveriş, objektif bir sorgulamadan geçirilmemektedir. Aksine, tarih anlatmalarının son ve en geniş neşri olan *Çıvaş Halih Pultarulihi* (Çuvaş Halk Yaratıcılığı) serisinin *İstori Halapisem* cildinde açık bir şekilde araştırmacılar kendi kabullerini destekleyen verileri ön plana çıkarmaya çalışmış ve bunların gerçekten sözlü kültüre dayanıp dayanmadığına aldırış etmeden Çuvaş tarihiyle ilişkilendirilen her veriyi “tarih anlatması” başlığı altında sunmuştur. Bu noktada itiraz edilmesi, belki de daha önemlisi Çuvaş folklor araştırmalarında dikkat edilmesi gereken bazı hususlar ortaya çıkmaktadır.

Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki tarih anlatmalarının -daha doğru bir ifadeyle Çuvaş kültürünün- araştırılması tarihiyle Çuvaş modern kimliğinin ve yazılı kültürünün inşa edilmesi süreçleri birbiriyle koşutluk içindedir. Dolayısıyla derleme ve araştırma faaliyetleriyle elde edilen tarih anlatmaları başta olmak üzere bütün folklorik veriler hem bilimsel çözümlenmelerin hem de ders kitapları ve antolojilerin konusu hâline gelmiştir. 20. yüzyılın başından itibaren derlenen materyaller Kazan ve Simbir'deki yüksek okullarda tarih, folklor ve etnografya dersleri verilirken bilimsel seviyede değerlendirilmekle kalmamış, türlü ders kitaplarında ve antolojilerde tarih anlatmaları seriler hâlinde yayımlanmıştır [5, s. 11]. Bu okullardan mezun olanların çeşitli bölgelerde öğretmen olarak görev yaptıklarını ve söz konusu yayınların muhtemel etkisini göz önünde bulundurduğumuzda tarih ve folklor disiplinlerinin birbirleri arasında karşılıklı alışverişin varlığı elbette kaçınılmaz olacaktır. Böyle bir alışveriş olmasında da sakınca yoktur. Çuvaş yazılı dilinin oluşturulduğu tarihten itibaren yazılı kültürün sözlü kültür üzerindeki etkisi kolaylıkla hissedilebilmektedir. Ancak folklorik verilerin tarihsel gerçekliğe ulaşmak için kullanılması ya da bu ikisi arasında uyumluluk aranması sağlıklı bir yöntem değildir. Bu kusurlu bakış açısı Yumart'un şu cümlelerinde açıkça görülebilmektedir:

“... Bu nedenle halk edebiyatındaki haberleri her zaman gerçek gibi kabul etmek gerekmez, onları tarihî kaynaklarda yazılanlarla karşılaştırmak gerekir. Bu yönden bir anlatmanın başka varyantları da doğruluğunu ortaya koyma konusunda yardımcı olabilmektedir: Birinde bahsedilmeyen bir diğerinde ortaya çıkmakta, olayı bir başka yönüyle tasvir etmektedir” [5, s. 6].

Tarih anlatmaları gibi sözlü kültüre ait veriler, gerçek tarihi ortaya koymak için değil, yaratıcı ve aktarıcılarının belirli bir zaman ve mekânda kendilerini ve tarihlerini nasıl gördüklerini anlayabilmemize hizmet edebilir. Tarih anlatmaları gibi sözlü kültür ürünleri ve tarihî veriler arasında yapılacak karşılaştırmalar, gerçek tarihin ortaya çıkarılmasını değil, yazılı kültür ve sözlü kültürün kendine özgü yahut benzer tarih perspektiflerini görmemizi sağlar. Eğer konuya farklı bir gözle bakılacak olursa sözlü kültür ortamından elde edilen verileri düzeltmek ya da tarihsel gerçeklikle uyumlu olacak bir şekilde yorumlanmasına dönük bir çaba içine girmek zorunda kalınabilir. Bu durumla ilgili şöyle bir örnek verebiliriz.

Halîh Sîmahlihi serisinin ilgili cildinde 1971 tarihli bir halap yayımlanmıştır. Söz konusu tarih anlatmasında Çuvaşların bugünkü yaşadığı bölgeye nasıl ve neden geldiği anlatılmaktadır. Resmî tarih anlayışına uygun bir şekilde anlatmada Çuvaşların İdil boylarına Kafkaslardan geldiği ifade edilmektedir. Ancak asıl dikkat çekici olan, anlatmada Çuvaşların eski yurdunun “Türk” (Turkkî), yeni yurdunun ise Rus yurdu olarak nitelendirilmesidir. Buna göre Çuvaşlar, Türk yurdundaki baskılardan kaçmış ve bugün yaşadıkları yere, yani “Rus yurduna” sığınıp yerleşmişlerdir [3, s. 277].

Bu anlatmanın derleme yeri, zamanı ve kimden derlendiğiyle ilgili bilgilerin yer aldığı açıklamada yazarların şöyle bir düzeltme yaptığı görülmektedir: “Türk (Turkkî) yurdu ifadesi, milattan sonraki yüzyıllarda yaşamış Doğu Türk (Tîrik) Kağanlığı ve Hazar Kağanlığı olarak anlaşılmalıdır, Türklerin (Turkkî) devleti (Turtsi) ancak 13. yüzyılda kurulmuştur. Rus ifadesi de Bulgar olarak anlaşılabilir... [3, s. 412]. Böyle bir açıklama, şüphesiz ki eldeki verilerin objektif bir analiziyle ulaşılan sonuçlara değil, birtakım ön kabullere göre verilerin yorumlanmasına dayanmaktadır. Batı Göktürk Kağanlığı ya da Hazar Kağanlığı dönemindeki bir göçün halk hafızasında 20. yüzyılın sonuna kadar saklanıp saklanamayacağını bir kenara bıraksak bile modern dönemin perspektifiyle geçmişi yorumlamak açık bir anakronizm örneğidir. Günümüz Çuvaş Türkçesinde *Turkkî* adlandırması sadece Osmanlı ve Anadolu Türklüğünü, *Tîrîk* ifadesi ise genel olarak bütün Türk boylarını -Çuvaşlar da dâhil- ifade etmek için kullanılsa da Çuvaş folklorunun farklı türlerdeki verilerinde Tatarlar için de *Turkkî* ve *Tîrîk* adlandırmaları karışık olarak sıkça kullanılmaktadır. Benzer şekilde Rus ifadesinin de Bulgarlar olarak

anlaşılması için ise bir sebep yoktur. Çuvaşların Kafkaslardan göç etmesi konusu ise büyük bir ihtimalle yazılı kültür ve sözlü kültür ilişkisine dayanmaktadır. O hâlde anlatıyı Bulgar dönemiyle ilişkilendirebilmek için elimizde sağlam hiçbir veri yoktur.

Ancak objektif bir gözle bakılırsa anlatının yaratıcısının/aktarıcısının veya onun mensubu olduğu topluluğun geçmiş ve bugünle ilgili düşüncelerini okumak, bu düşünceleri resmî tarihçiliğin hükümleriyle ya da geçmişteki karşılıklarıyla bir araya getirip değerlendirmeler yapmak mümkündür. Anlatının en basit ve objektif değerlendirmesi ise sözlü kültür ortamının tarihsel süreci doğal olarak bugünün şartlarıyla açıklamaya çalışmakta olduğu yönündedir. Tarihsel süreçte geri gidildikçe gerçekliğin çok daha fazla bulanıklaşması ve belirsizleşmesi kaçınılmaz olacaktır. Belki de daha doğru bir ifadeyle, söz konusu tarih anlatıları Nasreddin Hoca'nın Timur'la karşılaşmalarını konu edinen fıkralarda olduğu gibi tarihsel anlamda anakronizm, tutarsızlık ya da kayda geçirildiği dönemin yoğun izlerini taşıyorsa yazılı kültür ortamıyla doğrudan ilişkili kabul edilmelidir. Bu nedenle sözlü kültür ortamında Çuvaşların da geçmişi Hazarlar ve Bulgarlarla değil, yüzyıllardır birlikte yaşadıkları hemen yanı başındaki Tatarlar ve Ruslarla ilişkilendirerek açıklamaları çok daha akla yatkın olacaktır. Nitekim Çuvaşların yaşam biçimi ve dünya görüşü de buna daha elverişlidir. Söz konusu yaşayış biçimi ve dünya görüşü S. Mihaylov'un 1852 yılında yayımladığı *Predaniya Çuvaş* adlı makalesinde şu cümlelerle aktarılmaktadır:

“Şimdi yaşadıkları yere nereden geldikleri sorusuna Çuvaşların çoğu cevap veremez, ancak uyanık olanları atalarının Karadeniz'in ve uzak dağların ardından geldikleri şeklindeki hikâyeyi anlatırlar. Yerleşmelerinin nasıl ve ne sebeple olduğu konusunda yazıları olmadığından dolayı hiçbir şey söyleyemezler. İlk atasını Çuvaş olarak kabul ederler, ona göre kendilerini de Çuvaş diye adlandırırılar. Aynı şekilde onlara kim oldukları, hangi köyden oldukları sorulduğunda kendi dedelerinden bahsetmeden önce doğrudan kendi köyünün kurucu atasını söylerler. Örneğin; “Kimsin?” dendiğinde “Çuvaşım” der. “Hangi köydensin?” dendiğinde “İjek” diye cevap verir ki bu soyunun ilk atasının adıdır. “Hangi İjek?” diye köyünün daha küçük birimleri sorulduğunda daha sonraki atasının adı olan “Togganaş” diye cevap verir. “Hangi Togganaş?” şeklinde sorulduğunda ise sonuç olarak “Hozila-kası” diye Vasilyevna'daki mahalleyi söyler” [10, s. 4].

Öyle anlaşılıyor ki yazılı kültüre henüz dâhil olmamış bir toplum için böyle bir tarih algısı çok daha kabul edilebilir niteliktedir. Bu elbette sözlü kültür ürünlerinde tarihî olayların izleri yoktur anlamına gelmemelidir. Ancak kendi döneminin sosyal ve kültürel şartlarının etkisinin çok daha yoğun olması beklenir. Yukarıda adı geçen tarih anlatımları antolojilerinde yer alan metinlere bütün olarak bakıldığında derlenme tarihî bakımından

geriye doğru gidildikçe Çuvaşların söz konusu geleneksel dünya görüşüne, günümüze doğru yaklaşıldıkça tarih biliminin verilerine yaklaşan tasavvurlar hemen dikkati çekmektedir. Bunda elbette değişen ve kaybolan geleneksel sosyokültürel yapıya bağlı olarak yazılı kültürün gittikçe sözlü kültürü daha çok etki altına alması başat rol oynamaktadır.

Yazılı kültürle sözlü kültürün doğal hayat akışı içerisinde birbirine karışması ya da birbirini beslemesi yine de anlaşılabilir ve kendi şartları içerisinde analiz edilmesi gereken bir durumdur. Bir folklorcu sözlü kültürden elde edilen verileri, tarihsel verilerle karşılaştırmalı olarak inceleyebileceği gibi tarihî kaynaklardaki verileri de folklor perspektifi ve yöntemleriyle analiz edebilir. Tarih araştırmacısı da benzer şekilde kendi araştırma alanı içerisinde sözlü kültür verilerinden istifade edebilir yahut bunları kendi yöntemleriyle inceleyebilir. Bu durum, sözlü kültür ürünlerini tarihsel veri olarak nitelemeye imkân vermediği gibi tarih verilerini de doğrudan sözlü kültüre aitmiş gibi göstermeye olanak tanımaz. Tarih anlatmaları (istori halapisem) terimi, yukarıda gösterildiği gibi her ne kadar Çuvaş folklorunda “önemli olaylar ve şahıslarla ilgili gerçekçi anlatılar” şeklinde sözlü kültür referans alınarak kullanılıyor olsa da gittikçe Çuvaş kimliği ve tarihiyle ilişkilendirilebilecek her bilgiyi kapsayıcı bir nitelik kazanmış görünüyor. G. F. Yumart, *İstori Halapşem* kitabına yazdığı giriş bölümünde, Çuvaşların Hunlar, Bulgarlar ve Suvarlarla köken olarak ilişkilendirilmesi konusunda araştırmacıların büyük oranda hemfikir olmasına dayanarak bu Türk topluluklarıyla ilgili tarihî kaynaklardaki bazı verileri “halap” şeklinde nitelemekte bir engel görmez: “Bunlardan çoğu ya da geneli bizim eski boylarımızın ve sülalelerimizin arasında ortaya çıkmış olabilecek niteliktedir. Bu nedenle bu anlatıları kendi halkımızın sözlü kültür zenginliği olarak düşünebiliriz.” [5, s. 6]. Böylelikle ilgili kitapta Çince, Arapça, Ermenice, Latince ve Rusça gibi farklı dillerde kaleme alınmış eserlerde Çuvaşlarla ilişkilendirilebilecek anlatılar hatta bilgiler, Çuvaşların tarih anlatmaları olarak Çuvaşçaya çevrilip sıralanmıştır.

Sonuç

Çuvaş folklor araştırmalarında *halap* kavramının bilimsel araştırmalarla birlikte masal dışındaki kısa nesir anlatıları karşılayacak şekilde kullanımı büyük oranda yerleşmiştir. Bununla birlikte mit, masal, efsane veya memorat gibi türlerin bütününe karşılayacak şekilde kullanıldığı ve antolojilerde de bu alt gruplara göre bir tasnif yapılmadığı görülmektedir. Halapların kendi içinde yapılan tasnifi ise daha çok araştırmacıların kendi gerçeklik algısı ve dünya görüşü çerçevesinde yapılmış olup tarih anlatmaları bu kapsamda bir grup oluşturmaktadır.

“Önemli olaylarla şahıslar hakkında daha açık ve daha gerçekçi şekilde anlatılan halaplar” olarak tanımlanan tarih anlatmaları, Çuvaş folklor araştırmalarında Rus folklorculuğunun etkisi altında kavramsallaştırılmış ve kategorize edilmiştir.

Çuvaş tarih anlatmalarına, Çuvaş tarihinin ortaya çıkarılması ve millî kimliğinin inşa edilmesi bağlamında büyük önem atfedilmiştir. Bu bağlamda sadece bir folklor türü olarak kabul edilmediği görülmektedir. Çuvaş adının 16. yüzyıldan itibaren tarihî kaynaklarda görülmeye başlanması, Çuvaşların kökeniyle ilgili çok fazla veri olmaması bu durumun ortaya çıkmasında etkili olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren hızlanan millî kimlik inşası çalışmalarıyla tarih yazıcılığı ve tarih anlatmaları arasındaki etkileşimin gittikçe arttığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle tarihsel süreçte yazılı kültür ile sözlü kültür birbirinden daha çok beslenme yoluna gitmiştir. Ancak Çuvaş folklorcuları, tarih anlatmalarını bu bağlamda ele almadığı gibi sözlü kültüre dayanmayan kısa bilgi ve anlatıları da tarih anlatması bağlamında değerlendirerek halap teriminin kapsamını da gittikçe genişletmişlerdir. Bu doğrultuda söz konusu anlatmaları tarihsel veri olarak değerlendirip yorumlamışlar, Çuvaş tarihinin karanlıkta kalan noktalarını aydınlatmaya ve mevcut kabulleri bunlarla desteklemeye çalışmışlardır.

Dolayısıyla tarih anlatmalarıyla ilgili hem araştırma eserlerinde hem de antolojilerde karşımıza çıkan verileri ve bilgileri kullanırken birçok yönden akıl, mantık ve bilim süzgecinden geçirmek gerekmektedir.

Kaynaklar

1. Fedotov, M. P. *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka*. (Tom II). 1996. Çeboksarı: ÇGİGN.
2. Aşmarin, N. İ. *Çıvaş simahışem kineki/Slovar' çuvaşskogo yazıka*. (Vıp. XVI). Çeboksarı: Çuvaşskoye gosudarstvennoye izdatel'stvo. 1941.
3. Odyukov, İ.İ.-Sidorova, Ye. S.-Yumart, G. F. *Çıvaş halih Simahlıh. Mifsempe halapsem*. Şupaşkar: ÇKİ. 1987.
4. Sidorova, Ye. S.-Trofimov, A. A.-Stan'yal, V. P. *Çıvaş halih pultarulih. Mifsem legendisem halapsem* Şupaşkar: ÇKİ. 2004.
5. Terent'yeva, O. N.-Yefimova, O. N.-Semenova, T. İ. *Çıvaş Halih Pultarulih. İstori halapışem*. Şuparkar: ÇKİ. 2007.
6. Terent'yeva, O. N. *Çıvaş Halih Pultarulih. Tavralih Halapışem*. (Birinci Kitap). Şupaşkar: ÇKİ. 2013.
7. Bayram, Bülent. “Çuvaş Halk Edebiyatında Tür ve Şekil Adlandırmaları”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 2014. C. 4, S. 8, 59-83.
8. Odyukov İ. İ. *Avalhi Tata Atılışı Pılharsen şınçen Kalakan İstori Halapışem (I-IV ĩmırsem)*. Çuvaşskiy Gosudarstvenniy Universitet: Şupaşkar. (1984).
9. Dimitriyev, V. D. *Çuvaşskiyeye istoričeskiye predaniya. O jizni i bor'bye naroda c drevnih vremen do seredinu XVI veka*. Çeboksarı: ÇKİ. 1983.
10. Mihaylov, S. M. “Predeniya çuvaş”. *Kazanskiye gubernskiye vedomosti*. No: 24, 25, 28. Kazan.1852.

Аңдатпа

Чуваш халқының фольклорына байланысты зерттеулерде чуваш халқының фольклорындағы тарихи оқиғалар тақырыбы өте маңызды орын алады. Мұншалықты арнайы зерттеулердің себептерінің бірі – XVI ғасырдан бұрынғы чуваш халқының тарихы жайындағы деректерде жеткілікті мәліметтің болмауы. Чуваштардың түп-төркіні мен өткен тарихына байланысты зерттеулерде чуваш халқының ұлттық негізінің түп-тамырында басты рөл атқарды. Тарихи оқиғаларды бейнелеуде де чуваштардың түп-төркіні мен тарихына байланысты бұлыңғыр жақтарын жарыққа шығару мақсатында қолданылды. Тарих және мәдениетке қатысты зерттеулердің алғашқы нәтижелері ұлттық негіздің түп-тамырына ғана емес ауыз әдебиетіне де өте әсері күшті болды. Осылайша жазба әдебиет пен ауыз әдебиеті бір-бірінен қорек алып отырды. Тарихи дереккөздеріндегі мәліметтер ауыз әдебиетінде көрініс тауып, жаңа сипатта бағаланып, ол кейіннен ғылыми зерттеулерде, оқулықтарда, сондай-ақ антологияларда өз орнын алды. Бірақ тарихи оқиғаларды бейнелеуге байланысты зерттеу жасағандар бұл ықпалға назар аудармағанымен қоса қол жеткізген барлық деректі тарихи шындықтардың танытылуында және тарихтың мақұлданған беттерін қолдау кезінде қолданды. Мұнымен қатар антологияларда тарихи деректердегі мәліметтер уақыт өте келе ауыз әдебиетінен алынған дерек секілді тіркелген. Бұл мақалада чуваш халқының тарихи оқиғаларының бейнеленуі жанр, таным, топтастыру және дереккөздері секілді түрлі бағытта зерттелетін болады.

Кілт сөздер: Тарихи түсініктер, чуваштар, фольклор, тарих, ұлттық негіздің түп-тамыры

(Ж. Явуз. Чуваш фольклорындағы тарихи оқиғалардың көрінісі)

Аннотация

Исторические повествования (история халап`їсем) занимают важное место в изучении чувашского фольклора. Одной из причин такого особого интереса является отсутствие в источниках достаточной информации об истории чувашей до 16 века. Исследования происхождения и прошлого чувашей сыграли ведущую роль в формировании национальной чувашской личности. Исторические повествования также использовались непосредственно для освещения темных сторон происхождения и прошлого чувашей. Основные результаты исторических и культурных исследований оказали влияние на устную культуру, а также на формирование личности. Таким образом, письменная культура и устная культура взаимно подпитывали друг друга. После того, как сведения из исторических источников были перенесены в устную культуру и переосмыслены здесь, они заняли место в научных исследованиях, учебниках и антологиях. Однако исследователи, работающие над историческими повествованиями, не приняли во внимание это взаимодействие и использовали все возможные данные для выявления исторических фактов и подтверждения исторических предположений. Более того, данные исторических источников также были включены в соответствующие антологии в качестве исторического повествования, как если бы они были получены из устной культуры в будущем. В статье чувашские исторические повествования рассматриваются с точки зрения жанра, определения, классификации и источников.

Ключевые слова: Исторические повествования, чувашаи, фольклор, история, построение личности.

(Ж. Явуз. Исторические повествования в чувашском фольклоре)